

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF THE RIGHT TO INFORMATION: CURRENT ISSUES

Правдок А.Л., к.ю.н,
доцент кафедри права

Вінницький національний аграрний університет

Стаття присвячена актуальним проблемам реалізації конституційного права на інформацію на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства в Україні. Розглянуто поняття інформаційних прав у науці конституційного права. Проаналізовано основні наукові погляди щодо співвідношення понять «права на інформацію» й «інформаційні права». Здійснено аналіз конституційних норм, що забезпечують реалізацію права на інформацію в Україні. Досліджено проблему реалізації конституційних гарантій права на інформацію в національному законодавстві, зокрема в законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян».

Зазначено, що основними принципами конституційного права на інформацію є гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, а також захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя. Саме зазначені демократичні конституційні принципи права на інформацію повинні бути реалізовані в нормативно-правових актах.

Доведено, що право на інформацію – складний елемент, складниками якого є право на вільне збирання інформації, використання, поширення інформації та забезпечення державної незалежності, національної безпеки, незмінності конституційного ладу України інтегруються і може мати обмеження, однак у виняткових випадках. Зазначені обмеження повинні бути врегульовані законом та не мають порушувати сутності змісту права на інформацію.

Акцентовано увагу на тому, що забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина в інформаційній сфері та забезпечення державної незалежності, національної безпеки, незмінності конституційного ладу України інтегруються у складний комплекс взаємопов'язаних та взаємозумовлених проблем, що потребують ефективного вирішення, насамперед на законодавчому рівні.

Ключові слова: право на інформацію, інформаційні права, інформація, Конституція України.

The article considers the current problems of the constitutional right to information at the present stage of development of the information society in Ukraine. The concept of information rights in the science of constitutional law is considered. The main scientific views on the relationship between the concepts of "right to information" and "information rights" are analyzed. The analysis of the constitutional norms providing realization of the right to information in Ukraine is carried out. The problem of realization of constitutional guarantees of the right to information in the national legislation, in particular, in the Laws of Ukraine "About information", "About access to public information", "About the address of citizens" is investigated.

It is noted that the basic principles of the constitutional right to information are the guarantee of the right to information, openness, availability of information, freedom of information exchange, freedom of expression of views and beliefs; the legality of obtaining, using, disseminating, storing and protecting information, as well as the protection of a person from interference in his personal and family life. It is these democratic constitutional principles of the right to information that must be implemented in regulations.

It is proved that the right to information is a complex element consisting of such components as the right to free collection of information, the use of information, the right to protection and defense of information. At the same time, it is emphasized that the right to information is not absolute and may have certain restrictions, but in exceptional cases. These restrictions must be regulated by law and must not violate the essence of the content of the right to information.

Emphasis is placed on ensuring that the constitutionally guaranteed rights and freedoms of man and citizen in the information sphere and ensuring state independence, national security, immutability of the constitutional order of Ukraine are integrated into a complex set of interconnected and interdependent problems that need to be effectively addressed. levels.

Key words: right to information, information rights, information, Constitution of Ukraine.

Актуальність теми. Розвиток інформаційного суспільства на сучасному етапі активного впровадження інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних технологій, доступу до транскордонних інформаційних систем, доступності різних видів інформації є новим етапом розвитку людської цивілізації. Інформація сьогодні є реальною силою, яка відчутно впливає на розвиток держави, суспільства, особистості. Водночас поряд зі значними позитивними змінами з'являються нові виклики та загрози для людини, держави, національної безпеки тощо.

У цих умовах забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері та забезпечення державної незалежності, національної безпеки, незмінності конституційного ладу України інтегруються у складний комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених проблем, що потребують ефективного вирішення, насамперед на законодавчому рівні. Це і зумовлює інтерес до обраної теми. Варто зазначити, що конституційне право на інформацію не може інтегруватися у вітчизняне законодавство на належному рівні без наукового аналізу конституційно-правових норм та їх конституційного регулювання, аналізу взаємозв'язку між конституційно-правовим та спеціалізованим регулюванням права на інформацію.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Реалізація конституційного права доступу до інформації висвітлювалась у працях таких науковців, як: Ю. Богдан, Н. Заяць, Б. Калиновський, А. Колодій, В. Коєйчиков, В. Кравченко, Н. Кушакова-Костицька, І. Кушнір, Л. Наливайко, О. Нестеренко, А. Політанський, Л. Рудник, О. Скрипнюк, В. Федоренко, В. Цимбалюк, Ю. Шемшученко й інші. Однак у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційного суспільства, появою нових форм інформаційних відносин актуалізуються проблемні питання реалізації конституційного права на інформацію, удосконалення механізму його забезпечення в контексті світової практики.

Виклад основного матеріалу. Право на інформацію є фундаментальним комплексним правом людини, що належить їй від народження. Право на інформацію – це можливість вільно здійснювати з інформацією будь-які не заборонені законом дії (отримання, користування, зберігання, поширення, перетворення), якщо вони не завдають шкоди інформаційній безпеці людини, громадянина, держави та суспільства.

Самі інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності людини чи суспільства. Конкретні інформаційні відносини й інформаційні права можна практично завжди віднести до однієї зі сфер життєдіяль-

ності чи відповідної групи прав – особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних.

Аналіз наукових джерел не дає точно визначеної відповіді на питання співвідношення права на інформацію й інформаційних прав, проте чітко виокремлюються дві провідні наукові думки. Відповідно до першої думки, поняття «інформаційні права» є ширшим та поєднує право на інформацію в нормативному його значенні (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), а також право на вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу думок тощо. У даному разі простежується співвідношення цілого і часткового. Тобто інформаційні права та права на інформацію співвідносяться як ціле і часткове [2, с. 156]. Такої думки дотримуються дослідники К. Калюжний, О. Кохановська, Т. Костецька й інші вчені.

Так, Т. Костецька зауважує, що, незважаючи на наявні підходи щодо розуміння зазначених понять, варто наголосити на тому, що поняття «права на інформацію» й «інформаційні права», їхній зміст не є тотожними [5, с. 115].

Дослідниця С. Вакарюк акцентує увагу на тому, що «поняття «інформаційні права людини» є ширшим, оскільки охоплює не лише можливість «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію будь-яким способом, на свій вибір» або навіть «можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів», а це всі права і свободи людини, що мають інформаційний характер; окрім того, інформаційні права та право на інформацію співвідносяться за схемою «загальне – часткове»» [2, с. 158].

Інші дослідники зауважують, що право на інформацію й інформаційне право змістово тотожні. Така думка базується на сприйнятті права на інформацію не як відокремленого особистого немайнового права фізичної особи, а як універсального конституційного права на інформацію, що містить комплекс можливостей, які в сукупності і становлять так звані інформаційні права [6, с. 25]. Тотожних поглядів дотримуються А. Баровська, І. Марущак, В. Ткаченко й інші.

На думку О. Харенко, юридичне поняття інформації має віддзеркалювати інформаційні процеси в державі, основною функцією якого має стати сприяння реалізації державних функцій, забезпечувати демократію та суверенітет. Для цього воно має закріплювати найбільш істотні, юридично значущі властивості та якості для вільного й ефективного оперування у правовому полі, а формулювання мають однозначно сприймати всі учасники відносин. З позицій права поняття «інформація» має закріплювати певну знакову форму, яку можна розкодувати та яка має зміст для відправника та/або приймача, а також повинна мати певну цінність, значущість [12, с. 120].

Нині законодавче закріплення права на інформацію є ознакою правової та демократичної держави, одним із головних чинників соціалізації людини. В Україні право на інформацію закріплене на конституційному рівні. Конституція України, яка закріплює право на інформацію, цілком відповідає основоположним міжнародно-правовим актам у галузі прав людини та громадянина. Право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом (на свій вибір) визначено в нормах ст. 34 і об'єднано із правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, визначивши їхню самостійність [4].

Зокрема, у ч. 2 ст. 34 Конституції України закріплено: «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір».

Окрім того, у Конституції закріплено низку інших інформаційних прав і свобод. Відповідно до ст. 31 кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції. Винятки можуть

бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігання злочині чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Ст. 32 Конституції України гарантовано, що кожен громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на компенсування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Конституційні норми, що забезпечують реалізацію права на інформацію, реалізуються в положеннях Цивільного кодексу України [13], у законах України «Про інформацію» [9], «Про доступ до публічної інформації» [7], «Про звернення громадян» [8] тощо.

Так, у Законі України «Про інформацію» визначено основні принципи інформаційних відносин, через які реалізується конституційне право на інформацію. Це, зокрема, гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, а також захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя (ст. 2).

Закон гарантує всім громадянам, юридичним особам та суб'єктам владних повноважень право на інформацію, а саме на вільне отримання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій (ст. ст. 4, 5).

З огляду на те, що до основних структурних елементів права на інформацію Основний закон включає низку таких прав: право збирати, право зберігати, право використовувати та право поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом – на свій вибір, які, у свою чергу, структуруються в інші численні інформаційні права, Л. Вакарюк підсумовує, що вказане право є комплексним [2, с. 157].

Як слушно зазначає Т. Костецька, змістовими складовими частинами інших конституційних прав і свобод закріплені такі права, як: право давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу; право кожного громадянина на доступ до відомостей про себе (окрім тих, що становлять захищену законом таємницю) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; право кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім'ї; право спростувати недостовірні відомості в судовому порядку; право вимагати вилучення будь-якої інформації про себе; право кожного на компенсування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї; право на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної й іншої кореспонденції; право на вільний доступ і поширення інформації про стан навколишнього середовища (право на екологічну інформацію), про якість харчових продуктів і предметів побуту (ст. ст. 31, 32, 50) тощо, які можна визначити як «інформаційні права» у межах досліджуваного поняття.

Отже, Конституція України, гарантуючи зазначені інформаційні права та свободи, забезпечує «стійкість, перспективність розвитку не тільки відповідних інститутів, а й найбільш динамічних національних суспільних відносин нового типу – інформаційних» [5, с. 115].

Глумачення права на інформацію розширюється на підставі позицій фахівців у різних галузях юриспруденції.

Питання про правові можливості громадян в інформаційній сфері є одним із найважливіших у пошуку оптимального варіанта правового регулювання права на доступ до інформації [1, с. 13].

Як бачимо, конституційне право громадян України на інформацію за своєю структурою є складним правом, основними елементами якого є: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання інформації; право на вільне поширення інформації усно, письмово або іншим способом, на свій вибір; право на охорону та захист інформації [3, с. 57].

Варто окремо зазначити, що ст. 15 Конституції України забороняє цензуру, тобто в Україні заборонено контроль із боку інституцій публічної влади за змістом та поширенням інформації з метою захисту інформаційного простору, тобто прямі або опосередковані дії держави, спрямовані на обмеження чи заборону поширення інформації, яка може зашкодити суспільству. Водночас відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Конституційним судом роз'яснено, що зазначені обмеження мають бути винятками, які передбачені законом, мати одну або декілька законних цілей і бути необхідними в демократичному суспільстві. У разі обмеження права на доступ до інформації законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію вказаного права і не порушувати сутнісного змісту такого права [10].

Отже, право особи на доступ до інформації, гарантоване ст. 34 Конституції України, не є абсолютним і може підлягати обмеженням.

Висновки. Отже, право на інформацію належить до основоположних прав людини, яке потребує державного забезпечення та гарантій на законодавчому рівні. Зміст права на інформацію становлять одержання, використання, розпорядження, зберігання та захист інформації. Юридичні гарантії права на інформацію відображено в системі норм та принципів, які забезпечують можливість реалізації прав людини. Можливість вільно збирати, зберігати, обробляти та поширювати інформацію повинна бути реалізована не лише шляхом законодавчого регулювання, а і створенням необхідних державних гарантій та умов для його реалізації.

Основними завданнями законодавця нині мають стати усунення суперечностей нормативно-правових актів в інформаційній сфері й узгодження правових норм шляхом кодифікації інформаційного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан Ю. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 228 с.
2. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/29.pdf> (дата звернення: 16.11.2021).
3. Калюжний К. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права. *Юридичний вісник*. 2012. № 4 (25). С. 55–58. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Наукovid_jurnal/2012/statij_n4_25_2012/Kalygnij_55.pdf (дата звернення: 17.11.2021).
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2021).
5. Костецька Т. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі термінологічні аспекти. *Підприємництво, господарство і право. Часопис Київського університету права*. 2019. С. 114–117. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/114.pdf (дата звернення: 10.11.2021).
6. Марущак А. Визначення поняття «інформаційні права людини». *Інформація і право* : науковий журнал. 2011. № 2. С. 21–26.
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 17.11.2021).
8. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.11.2021).
9. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 25.11.2021).
10. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22 січня 2020 р. № 1-р (1)/2020. *Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками)*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/431-pravo-na-informaciyu> (дата звернення: 16.11.2021).
11. Ткачук Н. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30. URL: <http://ippi.org.ua/journal/129> (дата звернення: 17.11.2021).
12. Харенко О. Поняття «інформація» у юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_3_29 (дата звернення: 22.11.2021).
13. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text> (дата звернення: 17.11.2021).